

Kršćanstvo u Rimskom Carstvu u Dioklecijalno doba

Baljak, Antonio

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:430777>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

ANTONIO BALJAK

**KRŠĆANSTVO U RIMSKOM CARSTVU U
DIOKLECIJANOVO DOBA**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

ODSJEK ZA POVIJEST

ANTONIO BALJAK

**KRŠĆANSTVO U RIMSKOM CARSTVU U
DIOKLECIJANOVO DOBA**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Marko Jerković

Zagreb, 2019.

Sadržaj

Sadržaj	2
Uvod	3
Dioklecijanov život i vladavina.....	4
Dioklecijanov dvorski ceremonijal	6
Manihejci – zajednički neprijatelji Dioklecijana i kršćana	7
Karakteristike kršćanskoga svijeta u Dioklecijanovo doba.....	9
Edikt o progonu kršćana.....	11
Zaključak	15
Popis korištene literature	16
Sažetak	18

Uvod

Krizu trećeg stoljeća (235.-284.) okončao je Dioklecijan, rimski general izabran za cara, čija je politika spasila Rimsko Carstvo od raspada, no ostao je negativno upamćen po progonu kršćanske manjine. Ovaj će rad govoriti o ključnim događajima vezanima uz odnose kršćanstva i države tijekom Dioklecijanove vladavine.

Dioklecijanovim dobom smatrat će se razdoblje njegove vladavine od 284. godine do 305. godine. Prvi dio ovog rada odnosit će se direktno na Dioklecijanov život, dvorsku, državnu i vjersku politiku, dok će drugi dio biti posvećen kršćanima koji su živjeli pod Dioklecijanovim režimom, a treći i posljednji bavit će se Ediktom o progonu kršćana, konačnim srazom između Dioklecijanovog režima i kršćanstva. Cilj ovog rada je prikazati stanje kršćanstva u vrijeme Dioklecijanove vladavine. Pritom se uzima u obzir nekoliko aspekata, a to su: podjela vlasti u Rimskom Carstvu, organizacija Dioklecijanova dvora i države, suparništvo kršćanstva i manihejstva te obračun rimske države s kršćanstvom u obliku Edikta iz 303. godine.

Dioklecijanov život i vladavina

Dioklecijanov život prije početka njegove vladavine nije dovoljno poznat. Smatra se da je rođen u rimskoj provinciji Dalmaciji, u gradu Saloni. Pripisuje mu se skromno porijeklo.¹ Njegov je otac možda bio pisar ili oslobođeni rob. Ime Dioklecijanovog oca nije poznato, no moguće je da se zvao Dioklecije.² Pretpostavlja se da se Dioklecijanova majka zvala Diokleja.³ Dok je služio u Numerijanovim *domesticima*, koristio je ime Gaj Valerije Dioklo.⁴ Nakon opoziva vojne kampanje protiv Perzije, Numerijan iznenada umire i njegovo je tijelo transportirano u tajnosti. Kada je pokraj Nikomedije u Maloj Aziji otkriveno da je Numerijan umro, Dioklo je optužio Aperu, pretorijanca i Numerijanovog punca za ubojstvo te ga je osobno ubio, a vojska, koja je svemu svjedočila, proglasila ga je carem. Nakon što je proglašen carem, Dioklo mijenja ime u Gaj Aurelije Valerije Dioklecijan.⁵

Prvih godinu i pol svoje vladavine, Dioklecijan se morao suočiti sa protucarem Karinom i galskim pobunjenicima *Bagaudima*. Pobunu *Bagauda* razbio je njegov general, Maksimijan, kojeg je za nagradu Dioklecijan proglasio augustom, bratom⁶ i svojim suvladarom 285. na 286. godine. Povjesničari doba od 286. do 293. nazivaju *diarhijom*, a postavljanjem Galerija i Konstancija Klora za prijestolonasljednike, odnosno *cezare* 293. godine Rimsko Carstvo ulazi u doba *tetrarhije*.⁷

¹ Važno je spomenuti da postoji mogućnost da je ta tvrdnja preuveličana. Pojam *skromno porijeklo* možda je samo značilo da nije riječ o osobi plemenitog roda, odnosno iz rimske senatorske obitelji. Sasvim je moguće da su autori onovremeniha izvora pripisali tetrarsima ponižavajuće porijeklo. Također postoji mogućnost da su tetrarsi sami pokušali zatajiti svoje porijeklo, jer da potječu iz slavni rodova, vjerojatno bi to naglašavali. Waldron, *Diocletian, Hereditary Succession and the Tetrarchic Dynasty*, str.31.

² Pošto je ime Dioklecijan izvedenica od Dioklecije, Nenad Cambi iznio je tezu da se Dioklecijan preimenovao u Diokla kako bi prikrrio svoje skromno porijeklo, s čime se Lloyd Waldron ne slaže te misli da je novo ime odabrao proizvoljno. Lloyd Waldron, *Diocletian, Hereditary Succession and the Tetrarchic Dynasty*, str. 38.

³ Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.40.

⁴ Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.40.

⁵ Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.40.

⁶ Waldron, *Diocletian, Hereditary Succession and the Tetrarchic Dynasty*, str.120.

⁷ Waldron, *Diocletian, Hereditary Succession and the Tetrarchic Dynasty*, str. 38.

Vlast u Rimskom carstvu podijeljena je na četiri velike regije, kojima su upravljali *tetrarsi*.⁸

- *Prekoalpska Galija* – Konstancije Klor (Augusta Treverorum, današnji Trier)
- Afrika i Italija – Maksimijan (Mediolanum, današnji Milano)
- *Ilirik do Pontskih tjesnaca* – Galerije (Thessalonica, današnji Solun)
- *Orijent* – Dioklecijan (Nikomedija, današnji Izmit)

Carstvo samo po sebi nikad nije bilo službeno podijeljeno, niti su carevi vladali posve autonomno. Carstvo je opisano kao *patrimonium indivisum*, nedjeljiva imovina. Dioklecijan je uživao primat među carevima, kontrolirao je državne financije, vanjske poslove, vjerske poslove, organizaciju vojske, provincijsku administraciju i sudstvo.⁹

U doba *tetrarhije*, sagrađene su carske palače u Antiohiji, Nikomediji, Saloni, Solunu, Serdiki, Sirmijumu i Augusti Treverorum.¹⁰ Osim izgradnje novih palača, restaurirani su brojni poganski hramovi: Sol Invictusa u Comumu, Hadrijanov hram u Efezu, i Apolonov hram u Dafni kraj Antiohije.¹¹

Stup Dioklecijanovog režima bila je vojska, koja je postala nedjeljiva od politike.¹² Dioklecijanovu vladavinu obilježila su dva neuspjeha. Bili su to njegova monetarna reforma,¹³ koja je stupila na snagu ediktom iz 301., kojom se ovaj završni rad neće baviti te progon kršćana 303. o kojemu će se govoriti u kasnijem poglavlju. U prosincu 304., Dioklecijan privremeno pada u komu. Iako je već postojao plan da *augusti* na dvadesetu godišnjicu osnivanja *diarhije* abdiciraju, Galerije je morao zaprijetiti Maksimijanu vojskom kako bi ga natjerao da abdicira.¹⁴ Time završava Dioklecijanova neposredna vladavina i on se službeno povlači iz političkog života. Dioklecijan umire u svojoj palači pokraj Salone najvjerojatnije 313. godine.¹⁵

⁸ Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.68.,69.,174.,

⁹ Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.71.

¹⁰ Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.139.

¹¹ Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.121.

¹² Waldron, *Diocletian, Hereditary Succession and the Tetrarchic Dynasty*, str. 23.

¹³ Waldron, *Diocletian, Hereditary Succession and the Tetrarchic Dynasty*, str. 14.

¹⁴ Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.102.

¹⁵ Waldron, *Diocletian, Hereditary Succession and the Tetrarchic Dynasty*, str.116.

Dioklecijanov dvorski ceremonijal

Ključna stvar za razumijevanje Dioklecijanovog odnosa s državom i stanovništvom Rimskog Carstva (uključujući kršćansku manjinu) jest da je bio pod utjecajem perzijske kulture.¹⁶ Tijekom svoje vojne službe, obilazio je teritorije pod perzijskom upravom, a u jednom trenutku je držao obitelj kralja Narzesa u zatočeništvu¹⁷ tako da je zasigurno bio dobro upoznat s perzijskim dvorom i dvorskim ceremonijalom. Dioklecijan je od Perzijanaca preuzeo ulogu monarha kao predstavnika bogova na Zemlji, no valja naglasiti da Perzija nije imala karakteristike teokracije poput srednjovjekovnog Bizantskog Carstva.¹⁸

Premda je u rimskom društvu postojao kult careva, oni bi se štovali tek nakon što bi umrli, dok je Dioklecijan uzeo naziv božanstva za vrijeme svog života. On uzima titulu *Jovije*, predstavnika vrhovnog rimskog boga Jupitera na Zemlji, a njegov suvladar i posvojeni brat Maksimijan titulu *Herkulija*, utjelovljenja Herkula, Jupiterovog sina i najjačeg čovjeka iz rimske mitologije. Premda se na prvi pogled tako čini, *augusti* se nisu smatrali inkarnacijama bogova, već im je cilj bio uspostaviti poredak u Carstvu po uzoru na Olimp. Prema tome, Dioklecijan oponaša Jupitera, oca i zaštitnika, gospodara Neba, vrhovnog suca, a Maksimijan Herkula, njegova sina i izvršitelja naizgled nemogućih zadataka, mirotvorca na Zemlji.¹⁹ Za razliku od svojih prethodnika, Dioklecijan je započeo praksu odnošenja prema caru kao prema *Gospodaru cijelog svijeta*.²⁰

Careva se odjeća također razlikovala od odjeće običnih ljudi pošto je jedino članovima carske obitelji bilo zakonski dozvoljeno da nose ljubičastu odjeću dekoriranu draguljima.²¹ Ta nova različitost između puka i carske obitelji nije bila plod carske taštine, već je bila nužna kao spoj božanstvenosti i čovječnosti, koju je carska obitelj utjelovljivala – carski položaj više nije smio ovisiti o sposobnostima pojedinca, već o volji bogova.²²

U svojim ediktima *O braku* i *O manihejcima*, Dioklecijan izjašnjava nedjeljivost svojih pravnih i vjerskih pogleda, uređujući zakone po rimskim poganskim načelima, zabranjuje prestupanje tradicionalnih vjerskih zakona, a careve postavlja za zaštitnike nebeskog poretka na zemlji.²³

¹⁶ Schaff, *History of the Christian Church*, str.45.

¹⁷ Eutropije, Bird, *The Breviarium ab Urbe Condita of Eutropius*, str.62

¹⁸ Lieu, *Manichaeism in Mesopotamia and the Roman East*, str.36.

¹⁹ Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.55.-56.

²⁰ Bird, *The Breviarium ab Urbe Condita of Eutropius*, str.xxvi

²¹ Eutropije, Bird, *The Breviarium ab Urbe Condita of Eutropius*, str.63

²² Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.62.-63.

²³ Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.123.

Manihejci – zajednički neprijatelji Dioklecijana i kršćana

Još prije progona kršćanstva, Dioklecijan se obračunao s još jednom *novom* religijom s Istoka - manihejstvom. Manihejstvo je dualistička religija nastala u Mezopotamiji u 3. stoljeću, koja se nalazila pod kontrolom Perzije, protiv koje je Dioklecijan ratovao. Zato je manihejce smatrao neprijateljskim agentima.²⁴ Manihejstvo u Rimsko Carstvo stiže misionarskim djelovanjem preko trgovačke rute Seleukija – Ktezifon, preko koje se u Rimsko Carstvo uvozila luksuzna roba poput kineske svile.²⁵ Nakon Manijeva mučeništva, mnogi manihejci napuštaju Perziju i naseljavaju se u Rimskom Carstvu.²⁶

Jedna posebnost manihejaca bila je u njihovoj arhaičnoj nošnji, koja je zasigurno bila istočnog porijekla, za razliku od kršćana koji se nošnjom nisu razlikovali od ostatka rimskog puka.²⁷ Ispočetka su manihejci ostavili snažan utisak na kršćanski puk zbog njihovog asketizma,²⁸ no crkveni su dostojanstvenici brzo reagirali i započeli kampanju ocrnjivanja manihejaca uspoređujući ih sa slatkorječivim demonima.²⁹ Od samog početka, kršćani su bili neprijateljski nastrojeni prema manijejcima smatrajući ih heretičkim, rani kršćanski autori omalovažavali su manihejsku religiju nazivajući je barbarskom i luđačkom, a njezinog osnivača, proroka Manija Antikristom.³⁰ Među kršćanima *Orijenta*, kružile su glasine da manihejci stoje iza progona kršćana u Perziji, što nije bilo točno jer su se i sami manihejci našli na udaru te države.³¹

²⁴ Samo djelovanje proroka Manija nije imalo politički kontekst, Manijeva religija nije imala nikakve nacionalističke konotacije. Lieu, *Manichaeism in Mesopotamia and the Roman East*, str.35.

²⁵ Lieu, *Manichaeism in Mesopotamia and the Roman East*, str.37.

²⁶ Lieu, *Manichaeism in Mesopotamia and the Roman East*, str.38.

²⁷ Coyle, *Manichaeism and Its Legacy*, str.9

²⁸ Manihejci su imali ideju da se spolni nagon može preboljeti te da život bez požude vodi prema prosvjetljenju. Brown, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, str.200.-201.

²⁹ Lieu, *Manichaeism in Mesopotamia and the Roman East*, str.42.,43.

³⁰ Coyle, *Manichaeism and Its Legacy*, str.10.-12.

³¹ Lieu, *Manichaeism in Mesopotamia and the Roman East*, str.34.

Srž heretičnosti manihejstva bila je Manijeva ideja da je Isus Krist osnivač *Zapadne Crkve*, a Buda Siddhartha Gautama, osnivač *Istočne Crkve*. Prema Maniju, obje *Crkve* imaju dobra učenja, no Mani je njihiva učenja želio objediniti i uspostaviti superiornost vlastite *Crkve*, koja će se raširiti po cijelom svijetu.³² Prema manihejskim učenjima, svijet se dijeli na materijalni i duhovni. Materijalni svijet je zagađen, ali nije nepopravljiv.³³ Manihejstvo se po Rimskom Carstvu za vrijeme carevanja cara Aurelijana proširilo od Mezopotamije do Palestine, u *Dioklecijanovo doba*, žarište manihejstva bio je Egipat.³⁴ Dioklecijan se odlučio konačno obračunati s manihejcima dana 31. ožujka 302., kada je izdao naredbu da se vodeći manihejci smaknu spaljivanjem na lomači zajedno sa svojim svetim knjigama, a njihovi sljedbenici smaknuti mačem, osim onih koji su plemenitog roda, kojima je namijenio kaznu prisilnog rada u rudnicima i kamenolomima.³⁵ Progon je obrazložio tvrdnjama da su manihejci stranog porijekla, narušavaju javni red i mir u Carstvu i kvarili rimsku mladež.³⁶

³² Coyle, *Manichaeism and Its Legacy*, str.17.

³³ Brown, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, str.198.

³⁴ Coyle, *Manichaeism and Its Legacy*, str.190.,191,

³⁵ Barnes, *Constantine and Eusebius*, str.20.

³⁶ Barnes, *Constantine and Eusebius*, str.20.

Karakteristike kršćanskoga svijeta u Dioklecijanovo doba

Kršćani su, poput Židova, bili rašireni diljem Carstva, no za razliku od njih, nisu se isticali svojim govorom ili načinom života, već su se držali jezika i običaja krajeva koje su naseljavali.³⁷ Također su stvarali vlastite zakone i običaje, zbog čega se može reći da su bili država u državi, o čemu je pisao i sam Galerije u svom *Ediktu o toleranciji*.³⁸ Već u Dioklecijanovo doba kršćanstvo nije bilo isključivo religija nižih klasa, kršćana je bilo među vojnicima³⁹ i činovnicima,⁴⁰ čak i na samom dvoru.⁴¹ Kršćanstvo se najbrže širilo u gradovima, a na vrhu ranokršćanske gradske hijerarhije stajao je biskup, koji je predvodio prezbitere, koji su obavljali liturgijske dužnosti i poučavali stanovništvo, dok su đakoni obavljali administrativne poslove te su se bavili prikupljanjem milodara.

Iako ne postoje statistički podaci, smatra se da su 280. godine kršćani u Rimskom Carstvu činili 5.4% populacije, a 313. godine 16.2% populacije.⁴²

Kršćanske su zajednice međusobno obavljale komunikaciju pomoću pisama i održavanjem sinoda.⁴³ Tijekom Dioklecijanovog života pontifikat su držali pape: Fabijan, Kornelije, Lucije I., Stjepan I., Siksto II., Dionizije, Feliks I., Eutihijan, Kajo, Marcelin, Marcel I., Euzebij i Militijad.⁴⁴

Kršćani se nisu slagali s rimskim vjerskim praksama. Poganske su proroke smatrali glasnicima Pakla, a bogove su smatrali demonima. Premda je bilo pokušaja da ih se ukomponira u poganski svijet, prihativši Isusa Krista među rimski panteon, kršćani na to nisu pristajali.⁴⁵ Poganski autori na čelu s Profirijem, Plotinovim učenikom, odgovorili su na to optužbama da su kršćani barbari, apostati, ateisti te da zaslužuju smrtnu kaznu.⁴⁶

³⁷ Mitchell, *From Jerusalem to the ends of the earth*, str. 300.

³⁸ Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.130.,150.

³⁹ Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.129.

⁴⁰ Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.129.

⁴¹ O'Malley, *A History of the Popes: From Peter to the Present*, str.24.

⁴² Stark, *The Rise of Christianity*, str.13.

⁴³ Roman imperial biographies, Constantine and the Christian Empire, Charles Matson Odahlstr.23-24

⁴⁴ O'Malley, *A History of the Popes: From Peter to the Present*, str.332.

⁴⁵ Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.124.-126.

⁴⁶ Barnes, *Constantine and Eusebius*, str.21.,22.

Među kršćanima razvio se ideal celibata,⁴⁷ što je za pogansko,⁴⁸ većinsko stanovništvo bilo nemoralno zbog činjenice da je život, naročito ženski život, bio kratak i rađanje potomstva smatralo se minimumom kojeg osoba za života mora zadovoljiti.⁴⁹ Za razliku od rimskih poganskih obitelji, kršćanski očevi nisu udavali kćeri u najranijem pubertetu. Među mladim kršćanima pojavila se opcija da se nikad ne žene, pod uvjetom da život posvete Bogu.⁵⁰ Sveti Antun Pustinjak postao je simbolom kršćanskog asketskog, celibatskog ideala u *Dioklecijanovom dobu*. Bio je dobrostojeći Egipćanin koji je svoju imovinu podijelio siromašnima, se povukao u pustinju zajedno sa svojim istomišljenicima postavivši temelje monaškog života.⁵¹

Još jedna razlika između pogana i kršćana bio je pogled na žene. Za nekršćanske Rimljane žena je bila neuspjeli muškarac, postojale su teorije o toplini i hladnoći, plod bi zbog nedovoljne topline i životne snage postajao ženskog roda.⁵² U doba antike, status žene nikad nije bio siguran jer je muškarac vrlo lako mogao tražiti razvod braka, no u kršćanstvu brak bi trebao trajati doživotno, što je kršćanstvo činilo privlačnijim ženama.⁵³

Jedna od najvećih predrasuda Rimljana prema kršćanima bila je ta da su kršćani izrazito promiskuitetni, a kršćanske su se zajednice ponekad međusobno optuživale za poticanje seksualne devijacije.⁵⁴ Te optužbe nisu imale temelje u stvarnosti jer je čednost bila cijenjena vrlina i kod muškaraca i kod žena, od još nevjenčanih mladih ljudi očekivalo se da održavaju predbračnu čistoću, a vanbračni odnosi smatrani su prijestupom.⁵⁵

Sklapanje brakova između pogana i kršćana bio je rijetko. Papa Kalist donio je kontroverznu odluku o dozvoli odnosa između žena plemenita roda i muškaraca iz niže klase, pod uvjetom da ne sklope službeni brak.⁵⁶

⁴⁷ Židovi i kršćani vjerovali su da pomoću celibata, čovjek ima veću šansu da bude blagoslovljen Božjom inspiracijom. Prvi takav čovjek bio je Mojsije, koji je na Sinaju proveo četrdeset dana, nakon čega se odrekao svoje seksualnosti. Brown, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, str.67.

⁴⁸ Potrebno je naglasiti da je fenomen muškog celibata bio najneobičniji. Što se žena tiče, u rimskom društvu postojale su redovnice *vestalke*, koje su se obvezale na celibat do tridesete godine života, nakon čega bi se udavale. Brown, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, str.8.-9.

⁴⁹ Premda je uvijek postojala anomalija neženja u visokim slojevima društva, među intelektualcima i umjetnicima. Brown, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, str.5.-7.

⁵⁰ Brown, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, str.191.

⁵¹ Brown, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, str.213.-214.

⁵² Brown, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, str.10.

⁵³ Stark, *The Rise of Christianity*, str.102.-104.

⁵⁴ Brown, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, str.140.

⁵⁵ Stark, *The Rise of Christianity*, str.104.

⁵⁶ Brown, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, str.147.

Među kršćanima postojao je ideal udovica. Dok je među Rimljankama postojala rastava i ponovne udaje nakon smrti muža, kršćankama nije bilo preporučeno da se ponovno udaju te su zato često ostajale u neimaštini i ovisile bi o pomoći kršćanske zajednice.⁵⁷

Edikt o progonu kršćana

Važno je napomenuti da Dioklecijanov progon kršćana nije bio prvi, ali je sigurno bio najveći, u javnom mnijenju ostalo je pamćenje na progone kršćana u vrijeme Dioklecijanovih prethodnika Decija i Valerijana.⁵⁸ Još oko 297. godine, kršćani su bili izbačeni iz vojne službe, zbog sumnje da su odgovorni za vojne neuspjehe jer njihova prisutnost izaziva nesklonost bogova. Dioklecijan jednostavno nije mogao dopustiti da se u vojsci, njegovom najvažnijem organu vlasti nalaze potencijalni neprijatelji. Zato je proveo brzu čistku vojske.⁵⁹ Progon je zapravo bio očekivan zato što su čitavu Dioklecijanovu vladavinu obilježavali obračuni s unutarnjim neprijateljima, a kršćani su bili ti koji su dovodili u pitanje sinkretizam i vjersku tradiciju Rima, na kojoj su ležali temelji Dioklecijanovog novog Rimskog Carstva.⁶⁰

Laktancije⁶¹ tvrdi da je povod za progone kršćana bila provokacija kršćana tijekom ritualnog žrtvovanja u svrhu proricanja budućnosti, što se zbilo na nepoznatoj lokaciji na *Orijentu*.⁶² Nakon toga Dioklecijan započinje praksu obaveznog žrtvovanja za sve dvorjane i vojnike. Za one koji su se odbili odazvati bila je namijenjena kazna udarcima palicom te otpust.⁶³ To je bila uvertira u progone kršćana. Dioklecijan 23. veljače 303. izdaje Edikt⁶⁴ usmjeren protiv kršćana,⁶⁵ kojim zapovijeda demoliranje crkvi, zapljenu svetih tekstova i proglašava obavezno

⁵⁷ Brown, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, str.147.

⁵⁸ Barnes, *Constantine and Eusebius*, str.21.

⁵⁹ Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.129.-130.

⁶⁰ Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, str.130.

⁶¹ Laktancije je bio ranokršćanski pisac, učitelj retorike u Nikomediji u Dioklecijanovo doba, a kasnije je bio učitelj Konstantinova sina Krispa, no valja napomenuti da u svome djelu *De mortibus persecutorum* (*O smrtima progonitelja*), Laktancije namjerno piše kako bi ocrnio *tetrarhiju*, ali smatra se pouzdanim povijesnim izvorom za to doba. Waldron, *Diocletian, Hereditary Succession and the Tetrarchic Dynasty*, str.13.

⁶² U svojoj knjizi Barnes, pozivajući se na Euzebija, tvrdi da je riječ o đakonu Romanu, koji je tako postao prva žrtva progona tako što ga je Dioklecijan osobno osudio da mu se odsječe jezik, drži u zatvoru godinu dana, a zatim smakne. Za grad u pitanju tvrdi da je Antiohija. Barnes, *Constantine and Eusebius*, str.20., Laktancije, *Fathers of the Church*, str.159.-163.

⁶³ Laktancije, *Fathers of the Church*, str.148.-149.

⁶⁴ Postoji velika mogućnost da ga je na taj čin nagovorio Galerije, čiji je povod bila osobna mržnja prema kršćanima i želja da napakosti Maksenciju, Konstanciju Kloru i Konstantinu, koji su bili tolerantni prema kršćanima. Barnes, *Constantine and Eusebius*, str.26. Phillip Schaff eksplicitno krivi Galerija kao autora progona. Schaff, *History of the Christian Church*, str.48.

⁶⁵ Prvom žrtvom progona postao je dobrostojeći Nikomedanin Eucije (prema Phillipu Schaffu zvao se Ivan), koji je već sljedećeg dana poderao primjerak Edikta koji je bio javno izložen u Nikomediji. Barnes, *Constantine and Eusebius*, str.22., Schaff, *History of the Christian Church*, str.46.

žrtvovanje⁶⁶ u čast bogova.⁶⁷ Ubrzo nakon proglašenja Edikta, u Nikomediji je buknuo požar koji je ošteti carsku palaču, Galerije je za požar okrivio kršćane.⁶⁸ Šesnaest dana nakon prvog požara buknuo je drugi, Galerije odlazi u Rim, Dioklecijan u Nikomediji ostaje još nekoliko tjedana.⁶⁹

Već u svibnju 303., papa Marcellin pokorava se volji *augusta*, pristaje na predavanje Svetog pisma i sam izvršava čin žrtvovanja, zbog čega se kasnije pokajao i eventualno bio pogubljen.⁷⁰ Ne zna se je li nakon žrtvovanja abdicirao, bio svrgnut ili nastavio pontifikat do smrti, no očito je da nije bio popularan među svojim suvremenim kršćanskim kroničarima jer ga nisu spominjali. Nakon Marcellinovog pontifikata slijede dvije godine *sede vacantis*.⁷¹ Sljedeći papa bio je Marcel, koji je najstrože osudio *lapse*, zbog čega nije bio dobro prihvaćen čak ni među kršćanima te je bio izgnan iz Rima zbog ometanja javnog reda i mira, a u izgnanstvu je umro.⁷² Njega nasljeđuje papa Euzebij, koji je započeo politiku pomirenja prema *lapsima*, pod uvjetom da obave pokoru, no kršćanska zajednica bila je kritična i prema njemu (ovaj put zbog popustljivosti), također je bio izgnan iz Rima, a u izgnanstvu je i umro.⁷³

Lapsi su bili kršćani koji su se u nekom trenutku života odrekli kršćanskih ideala te su naknadno tražili da ih se prihvati natrag u kršćansku zajednicu. O njima je pisao ranokršćanski pisac Ciprijan u svome djelu *De Lapsis*, koji je *lapse* kategorizirao u četiri kategorije i namijenio im odgovarajuće pokore.⁷⁴

Kult mučenika je jedan od najvažnijih fenomena ranoga kršćanstva. Rani su kršćani nalazili uzor u nasilnim smrtima Isusa Krista i apostola Petra i Pavla. Tijekom progona, mnogi su kršćani izabrali smrt umjesto *lapse*, naročito u istočnim dijelovima Carstva. Nakon što su progoni završili, Konstantin je odobrio izgradnje svetišta u čast mučenika koji su ubijeni tijekom velikog progona.⁷⁵

⁶⁶ Odbijanje žrtvovanja za Dioklecijana je bio dokaz kršćanske nelojalnosti prema državi, čak i subverzivnosti. O'Malley, *A History of the Popes: From Peter to the Present*, str.24.

⁶⁷ McBrien, *The Pocket Guide to the Popes*, str.40-41.

⁶⁸ Barnes, *Constantine and Eusebius*, str.24.

⁶⁹ Galerije se više nije osjećao sigurno, a Dioklecijan je morao poći u Rim kako bi održao svečanost povodom dvadesete obljetnice svoga ustoličenja. Barnes, *Constantine and Eusebius*, str.24.

⁷⁰ O'Malley, *A History of the Popes: From Peter to the Present*, str.25.

⁷¹ McBrien, *The Pocket Guide to the Popes*, str.41.

⁷² O'Malley, *A History of the Popes: From Peter to the Present*, str.25.

⁷³ McBrien, *The Pocket Guide to the Popes*, str.43.

⁷⁴ Bevenot, *Cyprian, De Lapsis and De Ecclesiae Catholicae Unitate*, str. VIII.-x.

⁷⁵ Van Dam, Raymond, *The Roman Revolution of Constantine*, str. 299.

Progon se provodio na način da se kršćanima konfiscirala zajednička imovina, poput groblja i crkvi, zatim su se na udaru našla građanska prava kršćana. Metode mučenja uključivale su fizičko mučenje, izgladnjivanje, prelaćivanje i zatvaranje. Metode smaknuća uključivale su spaljivanje na lomači i sudjelovanje u gladijatorskim borbama.⁷⁶ Laktancije svjedoči da su u vrijeme progona zatvori u Carstvu bili puni.⁷⁷ To bi se moglo protumačiti na dva načina: prvi – da je najčešća kazna za odbijanje žrtvovanja bila zatvorska i drugi – da su zatvorenike držali na životu kako bi dočekali masovna smaknuća u obliku spaljivanja ili gladijatorskih borbi. Povodom dvadesete obljetnice svoje vladavine (20. studenog 304.), Dioklecijan je ponudio amnestiju kršćanskim zatvorenicima pod uvjetom da izvrše ritualno žrtvovanje. Mnogi su crkveni dostojanstvenici odbili, ali većina zatvorenika je pristala, ispraznivši zatvore.⁷⁸ Diljem Carstva kružili su pamfleti koje je širio režim, tekstovi su upozoravali na kršćansku opasnost i odgovarao puk od suradnje s kršćanima.⁷⁹ Progoni kršćana nisu u svim dijelovima tetrarhije bili isti. Prema Laktanciju, najintenzivniji su bili na području kojim je upravljao Galerije, a najblaži na području kojim je upravljao Konstancije Klor⁸⁰, o čemu svjedoči dopuna Edikta početkom 304. prema kojoj su svi stanovnici rimskih gradova morali izvesti kolektivno žrtvovanje, no taj projekt nije bio sproveden na teritorijima pod nadzorom Maksimijana i Konstancija Klora.⁸¹

Ujesen 308. godine *cezar* Maksimin Daja izdaje vlastiti Edikt o progonu kršćana prema kojem svi muškarci, zajedno sa ženama i djecom moraju okusiti ritualne darove tako što se hrana na tržnicama mora poprskati žrtvenim vinom, čime je puk morao birati između apostaze ili gladi.⁸²

⁷⁶ O'Malley, *A History of the Popes: From Peter to the Present*, str.24.

⁷⁷ Laktancije, *Fathers of the Church*, str.154.

⁷⁸ Barnes, *Constantine and Eusebius*, str.23.-24.

⁷⁹ Barnes, *Constantine and Eusebius*, str.22.

⁸⁰ Laktancije spominje kako je, primivši obavijest o Ediktu, Maksimijan nevoljko pristao na progone, dok je Konstancije Klor simbolično demolirao crkve, ali nije progonio kršćane. Laktancije, *Fathers of the Church*, str.154.

⁸¹ Barnes, *Constantine and Eusebius*, str.24.

⁸² Schaff, *History of the Christian Church*, str.46-47.

Pred kraj svoga života, godine 311., Galerije donosi Edikt o toleranciji, u kojem priznaje svoj poraz uslijed izdržljivosti i brojnosti kršćana, dozvoljava im javna okupljanja pod uvjetom da ne uznemiruju javni red i mir te im naređuje da se mole svome Bogu za dobrobit svojih careva, države i njih samih kako bi država mogla prosperirati i kako bi svi živjeli mirno.⁸³ *Augusti* Konstantin i Licinije prihvatili su novi Edikt,⁸⁴ dok *augusti* Maksencije i Maksimin Daja nisu.⁸⁵

⁸³ Schaff, *History of the Christian Church*, str.48.-49.

⁸⁴ Godine 313. izdaju Milanski Edikt, koji potvrđuje Galerijev Edikt iz 311. Stark, *The Rise of Christianity*, str.11.

⁸⁵ Schaff, *History of the Christian Church*, str.49.

Zaključak

Dioklecijan je reorganizirao rimsku državu u sustav *tetrarihije* podijelivši vlast na četiri cara od kojih je on uživao primat u odnosu na ostale. Premda se Rimsko Carstvo još uvijek smatralo jedinstvenom državom, četiri su suvladara vodila različitu politiku prema kršćanskoj manjini, koja je tada već bila prisutna u svim dijelovima Carstva.

Novitet u državi bilo je Dioklecijanovo pozivanje na božansko pravo na vlast nad Carstvom i njegovim stanovništvom. Jedan od ciljeva Dioklecijanove vladavine bio je očuvati rimsku tradiciju koja se temeljila na rimskoj politeističkoj religiji koja je imala sve manje sljedbenika zbog širenja manihejstva i kršćanstva.

Prije progona kršćana, došlo je do progona manihejaca. Kršćani su na manihejstvo gledali kao suparničku i heretičku religiju koja predstavlja ozbiljnu opasnost kristijanizaciji, a Dioklecijan kao subverzivni utjecaj neprijateljske države Perzije. Progon Manihejaca počinje 302. godine osuđujući ih na smrtnu kaznu ili na prisilni rad, čime manihejci prestaju biti bitan faktor u državi, a kršćanstvo ostaje bez jednog od najvećih suparnika.

Tijekom *Dioklecijanovog doba*, broj kršćana u Rimskom Carstvu neprekidno je rastao unatoč njegovoj protukršćanskoj politici. Kršćanstvo je najveću popularnost isprva steklo u gradovima uglavnom istočnih provincija Rimskog Carstva, a još u početku Dioklecijanove vladavine bili su prisutni u svim društvenim slojevima. Premda su živjeli u skladu sa zakonom i kulturom, kršćani su se od Rimljana razlikovali time što su udavali kćeri u kasnijoj dobi, dozvoljavali mladima izbor između bračnog života i života u celibatu, razvod braka i preudaja nakon smrti supružnika nisu bili česti. Usprkos tomu, poganski autori o kršćanima nisu bili dovoljno informirani te su ih često ocrnjivali.

Do konačnog progona kršćana dolazi 303. kada Dioklecijan, najvjerojatnije pod utjecajem suvladara Galerija, izdaje Edikt o progonu kršćana, kojim se zapovijeda rušenje crkvi, zapljena kršćanskih tekstova i uvodi praksa obaveznog žrtvovanja na javnom mjestu, na što je dio kršćana, uključujući i papu Marcelina, pristao, zbog čega su bili izopćeni, a dio se odučio za mučeništvo. Progoni nisu bili istog intenziteta u svim dijelovima Carstva, broj kršćana još uvijek je rastao. Dioklecijanov nasljednik, Galerije, godine 311. okončao je progon kršćana, a 313. Konstantin i Licinije donose Milanski edikt izjednačavajući kršćanstvo s ostalim religijama.

Popis korištene literature

- Barnes, Timothy David, *Constantine and Eusebius*, Harvard University Press, 1981.
- Bird, Harold W., *The Breviarium ab Urbe Condita of Eutropius*, Liverpool University Press, 2011.
- Brown, Peter, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, Faber and Faber, 1989.
- Cyprian, *De Lapsis and De Ecclesiae Catholicae Unitate*, Bevenot, Maurice (ur.), Oxford at the Clarendon Press, 1971.
- Leadbetter, Bill, *Galerius and the Will of Diocletian*, Routledge Taylor & Francis Group, 2009.
- Lieu, Samuel, *Manichaeism in Mesopotamia and the Roman East*, Brill, 1999.
- Manichaeism and Its Legacy*, Coyle, John Kevin u: *Nag Hammadi and Manichaean Studies Volume 69*, van Oort, Johannes, Thomassen, Einar, Brill, 2009.
- McBrien, Richard P., *The Pocket Guide to the Popes*, HarperOne, 2006.
- Mitchell, Margaret M. *From Jerusalem to the ends of the earth u: The Cambridge History of Christianity: Origins to Constantine*, Mitchell, Margaret M. , Young, Frances M., Cambridge University Press, 2008.
- O'Malley, John W., *A History of the Popes: From Peter to the Present*, Sheed & Ward, 2011.
- Schaff, Phillip, *History of the Christian Church, Volume II: Ante-Nicene Christianity. A.D. 100-325., Third edition, revised*, Christian Classics Ethereal Library, 2002.
- Stark, Rodney, *The Rise of Christianity: How the Obscure, Marginal Jesus Movement Became the Dominant Religious Force in the Western World in a Few Centuries*, Harper San Francisco, 1997.

The Fathers of the Church A New Translation Volume 54: Lactantius the Minor Works, Deferrari, Roy Joseph (ur.), The Catholic University of America Press, 1965.

Van Dam, Raymond, *The Roman Revolution of Constantine*, Cambridge University Press, 2008.

Waldron, Byron Lloyd, *Diocletian, Hereditary Succession and the Tetrarchic Dynasty*, the University of Sydney, 2018.

Sažetak

Dioklecijanovo porijeklo i vojna karijera nisu nam poznati. Godine 285. organizira *diarhiju*, sustav suvladarstva između Maksimijana i sebe te 293. godine organizira *tetrarhiju* sa Maksimijanom, Galerijem i Konstancijem Klorom. Dioklecijan organizira novi dvorski ceremonijal, vjerojatno po uzoru na perzijski, prema kojem se na cara gleda kao na apsolutnog vladara svijeta, a ne na prvog građanina. Svoja tradicionalna vjerska stajališta Dioklecijan odražava na zakone i državnu upravu. Tijekom vojna kampanje protiv Perzije, susreo se s kršćanima i manihejcima. Oko 297. godine započinje čistka vojske u svrhu isključivanja kršćanskih vojnika. Zbog straha od moguće perzijske subverzije, 302. započinje službeni progon manihejaca. Pošto su kršćani živjeli drugačijim načinom života od svojih poganskih sunarodnjaka, bili su na meti diskriminacije i progona. Odnosi između kršćana i države dosegli su dno 303. godine, kada Dioklecijan pod Galerijevim utjecajem izdaje Edikt o progonu kršćana, koji se negativno odražava na njegovu vladavinu i utječe na jačanje kršćanskoga kulta mučenika. Godine 311., Galerije izdaje Edikt o toleranciji kojim okončava progon, a Konstantin 313. godine izdaje Milanski edikt potpuno izjednačavajući prava kršćana i sljedbenika politeističkih religija.

Ključne riječi: Dioklecijan, Galerije Konstancije Klor, Konstantin, Laktancije, Maksimijan, Perzija, Rim, Rimsko Carstvo, dominat, kršćanstvo, lapsi, manihejstvo, mučeništvo, papa Marcellin, progon kršćana, progon manihejaca, rano kršćanstvo, tetrarhija